

Suspencija granica: transdiferencijacija u memoarima Vilme Vukelić. Prilog tragovima austrijske književnosti i kulture u Hrvatskoj nakon 1918.

U biografskoj bazi podataka i leksikonu austrijskih žena, *biografiA*, jednom od najvećih projekata suvremene austrijske znanosti i kulture, zabilježeno je ime hrvatske spisateljice Vilme Vukelić.¹ Rođena Osječanka odrasla je u kulturnom miljeu austrougarske provincije, školovala se potom u Beču, Zagrebu i Münchenu, da bi se nakon raspada Monarhije trajnije skrasila u Zagrebu, gdje je preminula 1956. godine. Iako se služila hrvatskim, francuskim i engleskim jezikom, Vukelić je sva svoja djela pisala na njemačkom jeziku, što je pridonijelo činjenici da su gotovo sva djela dugo ostala ili još jesu neobjavljena. Na tu su činjenicu, uz faktor jezika koji je u sklopu promijenjenih društveno-političkih okvira² postao stranim jezikom, utjecale teme koje je obrađivala, a koje nisu bile poželjne u jugoslavenskoj javnosti ili zanimljive jugoslavenskoj publici polovicom stoljeća,³ kao i pomalo kaotično stanje njezinih rukopisa nađenih posmrtno u obiteljskoj ostavštini⁴. Pokušavajući nadoknaditi propušteno i ostvariti dugu želju za ispunjenjem osobnog kreativnog potencijala i očuvanjem proživljenog od zaborava, sedamdesetogodišnja Vukelić gotovo u potpunoj osami od 1946. do 1955. dovršava sedam romana i ostavlja niz fragmenata i koncepata, od kojih je nekoliko nađeno u

gotovo dovršenom stanju.⁵ Time se Vukelić svrstava među najproduktivnije predstavnike austrijske književnosti postimperijalnog doba izvan granica Austrijske Republike, čime razbija okvire razgraničavanja slavenskih i stranih (ovdje njemačkih) kultura i književnosti, usprkos kulturno-političkim tendencijama regije u kojoj je živjela u najproduktivnijoj fazi svojeg stvaralaštva.

Kao dominantnu crtu njezinih djela teoretičari književnosti ističu ispisivanje kulturnog i kolektivnog identiteta prostora u kojemu je odrasla, kao i onoga u kojemu je dočekala starost. Pritom se autori služe različitim terminologijom kako bi opisali stanje društva i identiteta upisanih u djela. Vlado Obad, prepoznajući kompleksnost društvenih struktura Osijeka na kraju 19. stoljeća, to jest specifičnosti vremena i prostora u kojima je odrastala Vukelić, govori o mješavini naroda i kultura⁶ u monarhijskoj provinciji. U multikulturalnom prostoru između Dunava, Drave i Save Gabriella Schubert prepoznaje razvitak zajedničkih oblika ponašanja i uspješan suživot unatoč razlikama između pojedinaca i grupa, čega su rezultati mješavina i simbioza.⁷ Péter Varga koristi termin multipolarni identitet kako bi objasnio da se Vukelić može istovremeno svrstati pod nekoliko različitih nazivnika na temelju pojedinih elemenata svojeg identiteta.⁸ Iako se Varga odlučuje za proučavanje

¹ Usp. *biografiA*, *Biografische Datenbank und Lexikon österreichischer Frauen*, www.biografia.at. Vilma Vukelić se u popisu navodi u njemačkoj varijanti svojeg imena: Vukelich, Wilma von.

² Regija kroz daljnji povijesni razvoj postaje dio Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, a kasnije Jugoslavije. Službeni jezici su stoga nakon završetka Prvoga svjetskog rata u regiji isključivo slavenski jezici. Njemački jezik i kultura kroz društveno-političke promjene postaju sve više nepoželjni, do konačnog protjerivanja Nijemaca iz Jugoslavije po završetku Drugoga svjetskog rata.

³ Usp. Vlado Obad: "Vilma Vukelić: Književni kroničar starog Osijeka". U: V. O.: *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*. Čakovec: RO "Zrinski" TIZ 1989, str. 141–164, ovdje str. 148.

⁴ Isto, str. 147.

⁵ Maroje Mihovilović: *Mi djeca Solferina*. Zagreb: Profil 2017, str. 775.

⁶ Usp. Vlado Obad: "Die deutschsprachige Literatur aus Slavonien zeugt vom Judentum". U: *Stimulus* 2001, 2. Wien: Edition Praesens, str. 67–72, ovdje str. 67.

⁷ Gabriella Schubert: "Erinnerungen an eine multikulturelle Lebenswelt zwischen Donau, Drau und Save. Roda Roda und Wilma von Vukelich". U: Miloš Okuka i Ulrich Schweier (ur.): *Germano-slavische Beiträge. Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag*. München: Verlag Otto Sagner 2004, str. 509–519, ovdje str. 509.

⁸ Péter Varga: "'Der Großpapa spricht mit dem lieben Gott!' Grenzerfahrungen der Esseker Jüdin Wilma von Vukelich". U:

židovskog elementa obiteljske povijesti autorice, u svojem radu ne izostavlja ukazati na heterogenost i višejezičnost društva u kojemu je živjela. Niti jedan od predloženih termina ne zadovoljava u potpunosti “stanje duha”⁹ kakvo se iščitava iz djela Vilme Vukelić, a osobito iz onog najintimnijeg, njezinih memoara *Tragovi prošlosti*.¹⁰ Stoga će se u ovom radu izložiti i predložiti termin “Transdifferenz” Helmbrechta Breiniga i Klaus Lösch, koji će za potrebe rada biti preveden pojmom transdiferencijacije¹¹ u značenju suspenzije granica. Rad će se fokusirati na memoare autorice, koji su nastali 1950-ih godina 20. stoljeća i time su primjer austrijske kulture i književnosti postimperijalnog doba izvan okvira Austrijske Republike.

SUSPENZIJA GRANICA: O POJMU TRANSDIFERENCIJACIJE I MOGUĆNOSTIMA NJEGOVE KNJIŽEVNO-ZNANSTVENE PRIMJENE

U zborniku radova pod nazivom *Transdifferenz anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz (Novo promišljanje transdiferencijacije. Temelji kulturalne teorije transdiferencijacije)* urednici u pokušaju formiranja obrata (engl. *turn*)¹² u području kulturalnih znanosti okupljaju ideje o novom pristupu poimanju i izražavanju identiteta, pristupu koji bi usmjerio pogled znanstvenika na proces razlikovanja tako da se pojam razlika nadopuni, umjesto da se ukine. Već u samom uvodu urednici napominju da se u novom konceptu radi o trenucima u procesu stvaranja ili razvoja svijesti o vlastitom identitetu u kojima se ostvaruje pogled ili doživljaj prijelaza i suspenzije granice između razlikovnih kategorija, a ne o završnom ili trajnom stanju ukidanja razlika. Helmbrecht Breinig uvodi pojam transdiferencijacije (njem. *Transdifferenz*), koji u prvom radu zbornika predstavlja njegov suradnik na razvoju

Tanja Lange, Jörg Schönert i Péter Varga (ur.): *Literatur und Kultur in Grenzräumen*. Frankfurt am Main: Peter Lang 2002, str. 99–109, ovdje str. 100.

⁹ Helena Sablić Tomić: “Ja sam prostor u kojem jesam – (Vilma Vukelić, Tragovi prošlosti)”. U: Helena Sablić Tomić: *Gola u snu. O ženskom književnom identitetu*. Zagreb: Znanje 2004, str. 78–88, ovdje str. 80.

¹⁰ Memoari su u originalu na njemačkom jeziku i nose naziv *Spuren der Vergangenheit*. U radu će se koristiti hrvatski prijevod Vlade Obada.

¹¹ Pojam transdiferencijacije ovdje se upotrebljava u značenju dobivenom kombinacijom predmetka “trans” (kroz) s pojmom “diferencijacija” (stvaranje razlika, odvajanje).

¹² Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer i Arne Manzeschke: “Einleitung”. U: Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer i Arne Manzeschke (ur.): *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*. Frankfurt – New York: Campus Verlag 2005, str. 9–13, ovdje str. 9.

teorije Klaus Lösch.¹³ Karakteristike navedenog fenomena, kako ih opisuje Lösch, rezultat su pak njegove suradnje s polaznicima interdisciplinarne doktorske škole “Kulturhermeneutik im Zeichen von Differenz und Transdifferenz” (Kulturalna hermeneutika u znaku razlika i koncepta transdiferencijacije) u Erlangenu, Njemačkoj. Te će ideje u daljnjem tekstu ukratko izložiti.

Uviđajući nedostatke postojećih pojmova koji su se koristili ili se koriste u kulturalnim i srodnim znanostima, pojmova poput preklapanja, miješanja, kreolizacije i hibridnosti, autori predlažu analitički koncept transdiferencijacije koji bi nadopunio uvid u procese konstrukcije i dekonstrukcije kulturalnog identiteta i drugosti. Njihov koncept uključuje inter- i intrakulturalnost te omogućuje obuhvaćanje pojmova koji se ne mogu obuhvatiti primjenom binarnih modela razlikovanja. Polaze od razlika ili razlikovanja kao procesa stvaranja strukturalnih kategorija u obliku oprečnosti. Dometak “trans” označava način kretanja procesa poprečno kroz apstraktnu granicu koja dijeli razlikovne kategorije, čime se granica dovodi u pitanje i njeno važenje suspendira. Sam proces suspenzije granica ne može postojati bez važećih pojmova razlike i granice, to jest bez procesa razlikovanja. Granica je pritom termin koji označava razgraničenje između dviju ili više kategorija razlikovanja. Temeljna je misao tog koncepta da u procesu suspenzije granice dolazi do trenutka u kojemu se uviđa neprikladnost postojećih konstrukata razlikovanja nastalih u obliku binarnih struktura, pri čemu se granica zamućuje i njeno se značenje, kao i značenje binarnih opreka, samo privremeno ukida.

Koncept transdiferencijacije komplementaran je odnosu razlikovanja i pripada u područje doživljaja disonance ili nesklada. Autori svoj koncept nadovezuju na tradiciju pojma “différance” Jacquesa Derride i oblike nelinearnosti prema Deleuzeu i Guattariju, a odvajaju ga od koncepta hibridnosti, kako ga postavlja Homi K. Bhabha, kao alternativno rješenje, jer Bhabha polazi od ukidanja razlika i nemogućnosti postizanja asertivnosti, to jest izražavanja svijesti o samome sebi. Za razliku od toga, u predloženom se konceptu prihvaća mogućnost izražavanja svijesti o sebi s napomenom da se vlastita svijest nikada ne može u potpunosti reproducirati.

Od karakteristika koncepta koje predlaže Lösch, a koje su pogodne za analizu trenutaka transdiferencijacije, to jest suspenzije granice između razlika u književnim djelima, treba navesti u prvom redu činjenicu da se radi o trenucima neizvjesnosti, neodlučnosti i nelogičnosti koje se prepoznaju u situaciji kada su

¹³ Klaus Lösch: “Begriff und Phänomen der Transdifferenz: Zur Infragestellung binärer Differenzkonstrukte”. U: Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer i Arne Manzeschke (ur.): *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*. Frankfurt – New York: Campus Verlag 2005, str. 26–49.

nametnute rigidne sheme razlikovanja u koje se nije moguće uklopiti. To iskustvo rezultira željom za pružanjem otpora procesima (ne)pripadanja. Osoba izložena tom, u pravilu prolaznom, trenutku postaje svjesna višedimenzionalnosti vlastitog horizonta. Pritom se ne ukidaju u potpunosti kategorije razlikovanja koje jedan entitet odvajaju od drugog, nego se upućuje na istovremenu pripadnost različitim nazivnicima pod koje se može svrstati identitet.¹⁴ Osobito je značajan naglasak na kreativnom potencijalu trenutka suspenzije granice kao motivaciji za stvaranje i razvoj, pa tako i za pisanje. Neovisno o tome je li autor tijekom pisanja svjestan trenutka suspenzije granice ili nije, on u svom tekstu upisuje naznake te suspenzije koje se mogu rekonstruirati i po kojima tekst poprima osobine palimpsesta.

Lösch napominje da je koncept primjenjiv prije svega na tekstove autora s iskustvom migracije.¹⁵ S obzirom na do sada opisane značajke, očekuje se da se koncept može učinkovito primijeniti na svim djelima u kojima se već tradicionalno prepoznaje čin ispisivanja višedimenzionalnog horizonta autora, ukoliko je opisani subjekt imao priliku iskusiti trenutke nelagode uslijed (ne)pripadanja određenoj društvenoj strukturi. Sukladno tome Solveig Mill smješta proces transdiferencijacije svugdje gdje se identitet ne može u potpunosti i sa sigurnošću utvrditi, to jest, tamo gdje identitet zbog političkih ili društvenih odnosa izmiče jasnoj klasifikaciji, gdje se prešućuje ili zatire.¹⁶

TRANSDIFERENCIJACIJA U MEMOARIMA VILME VUKELIĆ TRAGOVI PROŠLOSTI

Moć zapažanja detalja, sposobnost precizne rekonstrukcije sjećanja i spisateljska vještina čine *Tragove prošlosti* izdašnom građom za književna i kulturološka proučavanja života Osječana na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Vlado Obad Vukelić naziva književnom kroničarkom starog Osijeka.¹⁷ Kroz postimperijalnu perspektivu autorica zapisuje sjećanja na odrastanje, rekonstruira obiteljsku tradiciju, ali i dočarava građanski život svog vremena. Dunja Dujmović Detoni prepoznaje kompleksnu ulogu autorice u tekstu koja nastupa “u dvostrukoj ulozi: istodobno je memoarski subjekt i pripovjedač te svjedoči i

oblikuje priču, tj. osobno iskustvo upleće u povijest”¹⁸. Na osnovi djela Vilme Vukelić se prema Mirti Bijuković Maršić mogu “rekonstruirati društveni svjetonazor, profil običaja i društven[i] identitet.”¹⁹ *Tragove prošlosti* prema tome treba shvatiti kao zapise osobnog i društvenog identiteta, ili projekcije stanja duha.

Prva je pretpostavka za proučavanje koncepta transdiferencijacije ili suspenzije granica između razlika čin ispisivanja svijesti o sebi koji je više ili manje eksplicitno izražen u promatranom tekstu. Iako kroz memoare čitatelj prvo prati dijete, a nakon toga i mladu djevojku Vilmu, njezino poznavanje sredine u kojoj živi nadilazi nužno ograničeni uvid maloljetne žene i ukazuje na konstruktivnost i cjelovitost pristupa autorice vlastitom sjećanju. Poveznicu izražavanja osobne povijesti s kolektivnom razinom kulturološkog nasljeđa u *Tragovima prošlosti* donosi Obad:

Napokon, memoari su i priča o jednome životu, o jednoj ljudskoj osobnosti: ta privatna povijest rečena je ovdje nenametljivo, pretežno u funkciji ilustrata za opće stanje duh[a]. Ipak kroz ova sjećanja upoznajemo energičnu mladu ženu (Memoari se prekidaju 1903), nespremnu da služi samo kao ‘luksuzni objekt’ u uštvljenom svijetu građanskog blagostanja.²⁰

Sablić Tomić i Bijuković Maršić detektiraju upravo prostor grada kao simbolički prostor ispisivanja identiteta, proces koji Sablić Tomić sažima riječima: “Ja sam prostor u kojem jesam”,²¹ a Bijuković Martić nadopunjuje modernističkim shvaćanjem grada kao “proces[a], kao simultanost[i] različitosti”²². Ta proživljena simultanost različitosti, kao i proces poistovjećivanja s gradom koji opisuje, daje već ostarjeloj autorici posebnu notu senzibilnosti prema vlastitom tekstu. Kako bi opisala prošlost svojeg grada, Vukelić spoznaje da se mora “probijati kroz raznorodne slojeve svijesti”²³. Za nju je vraćanje u povijest vraćanje u područje začuđujućeg,²⁴ onoga što je istovremeno strano i poznato. Prepoznajući svoja sjećanja kao nepotpunu rekonstrukciju, Vukelić zaključuje: “Čovjek u svoje pamćenje pohranjuje ono što mu je dragocjeno, što je usmjeravalo razvoj, pridonosilo odlukama.”²⁵ Upravo ti trenuci ključni su i za spoznaju životnih preokreta, za izbor doživljaja koji uznemiruju i otvaraju kreativni prostor razvoju i promjenama. Za

¹⁴ Kako bi vjernije dočarao rezultat, Lösch u svom radu koristi engleski pojam “patchwork“-identitet (usp. isto, str. 40).

¹⁵ Isto, str. 37.

¹⁶ Solveig Mill: “Transdifferenz und Hybridität – Überlegungen zur Abgrenzung zweier Konzepte”. U: Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer i Arne Manzeschke (ur.): *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*. Frankfurt – New York: Campus Verlag 2005, str. 431–442, ovdje str. 431.

¹⁷ Usp. Vlado Obad: “Vilma Vukelić: Književni kroničar starog Osijeka”, str. 141.

¹⁸ Dunja Dujmović Detoni: “Osječki *plein air* Vilme Vukelić”. U: Vilma Vukelić: *Tragovi prošlosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske 2003, str. 403–414, ovdje str. 406.

¹⁹ Mirta Bijuković Maršić: “Gradopisi slavonske ravni”. U: Anita Dremel (ur.): *Širom svijeta – O Zagorki, rodu i prostoru*. Zagreb: Centar za ženske studije 2012, str. 41–50, ovdje str. 42.

²⁰ Vlado Obad: *Vilma Vukelić*, str. 162–163.

²¹ Helena Sablić Tomić: *Gola u snu*, str. 78.

²² Bijuković Maršić: “Gradopisi slavonske ravni”, str. 43.

²³ Vilma Vukelić: *Tragovi prošlosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske 1994, str. 14.

²⁴ Usp. isto, str. 23.

²⁵ Isto, str. 161.

autoricu su, sukladno tome, posebno zanimljivi trenuci proživljene promjene i nametnutih ograničenja koji ju na trenutke otuđuju od same sebe. Jedan je primjer trenutka otuđenja spoznaja da je omiljeni učitelj dr. Pick ugnjetavan zbog svojeg židovskog porijekla: "Po prvi puta sam osjetila da čovjek ne pripada jedino samome sebi."²⁶ Pisanje autorici omogućuje bavljenje iskustvima vlastite slabosti, kao i pružanje kreativnog otpora proživljenim iskustvima granica.

Spomenuta je senzibilnost uvjetovana obiteljskom poviješću i specifičnostima urbane sredine u kojoj odrasta. Vukelić proučava prošlost svoje obitelji koju inkorporira u stečena saznanja o sudbini europskih Židova. Osim židovstvu, mnoga mjesta u memoarima posvećuje statusu žena u društvu, polazeći kako od svog osobnog primjera, tako i od sudbina ženskih predaka. Mlada Vilma već sa sedam godina u potpunosti vlada dvama jezicima, njemačkim i hrvatskim,²⁷ da bi do kraja života ovladala na visokoj razini i francuskim te na dobroj razini engleskim i mađarskim jezikom.²⁸ Višejezičnost, slobodan i prilagodljiv pojam religije, kao i multikulturalnost općenito, obilježja su ne samo autoričinim osobnih doživljaja, već i grada u kojem živi: "Svojim običajima i raznolikošću govora oni [trgovci iz Moravske, Češke, Mađarske i Slovačke] su gradu dali posebno obilježje, po kome se upadljivo razlikovao od ostalih gradova u Hrvatskoj."²⁹ Vukelić odrasta u gradu u kojem susreće različite kulture koje postaju dio njezine stvarnosti. Rođena u obitelji mađarskog i njemačkog porijekla, upija u najmanju ruku lokalne utjecaje. Školuje se dijelom u takozvanoj Hrvatskoj školi (u današnjoj Ulici Sv. Ane u Osijeku), a dijelom u austrijskoj Višoj djevojačkoj školi u Beču. S obzirom na vremensku distancu iz koje ispisuje svoja sjećanja, ona na trenutke primaju i idiličan karakter koji prije svega čitatelju treba prenijeti dominantan osjećaj koji je vladao urbanom sredinom: "Hrvati, Srbi, Švabe i Židovi sjedili su tamo iz dana u dan u slozi i zajedništvu. Nije bilo nikakvih rasnih predrasuda ni nacionalnih netrpeljivosti, svi su oni bili Esekeri, nepopravljivi lokalpatrioti koje nije zanimalo ništa izvan njihova grada."³⁰ Taj je osjećaj rezultat pristupa sjećanju kao presjeku "sve u svemu", na kojemu se Vukelić ne zaustavlja, već detaljnije zapisuje društvena pravila, kao i pojedina odstupanja od dominantnih obrazaca ponašanja. To su samo dva od brojnih primjera i nabranjanja raznolikog kolorita gradskog stanovništva. Vilmu, primjerice, odgajaju guvernante, koje dolaze iz različitih krajeva monarhije, poput Saskinje iz Sedmogradske³¹. Sve su to utjecaji koji nedvojbeno

ostavljaju svoj trag na razvoju njezine svijesti. Ta svojevrsna mješavina, simbioza ili višedimenzionalnost postaje podlogom identifikacije za mladu Vilmu.

Vilmin opis grada ne završava Osijekom, već se proteže i na njezino iskustvo u Beču, u kojemu nastavlja školovanje, kao i u Zagrebu, koji kasnije postaje njezino stalno prebivalište. Osijek i Beč autorica poistovjećuje s obzirom na spomenuti koncept mješavine ljudi i kultura, jer joj oba grada pružaju sličan osjećaj pripadnosti. U Beču Vilma tuguje za svojom obitelji i znancima, dok se u pogledu ostalih elemenata prijelaz doima bezbolan, čak i pozitivan, zbog spoznaje o kvalitetnijoj i bogatijoj ponudi u područjima obrazovanja i kulture³². Prva spoznaja nacionalne pripadnosti za Vilmu počinje kao izazov, prilikom nadmetanja s kolegicama u internatu, da bi se u potpunosti razvio za vrijeme njezinih boravaka u Zagrebu. Ono što je posebno važno istaknuti te što djelo čini posebno zanimljivim za promatranje kroz ovu vizuru, jest činjenica da je za Vukelić "vrijednost traganja, [...] razračunavanje sa samim sobom, koliko god se nekada činilo dvojbenim, važnije od svakog konkretnog cilja"³³. Taj uvid u privremeni i krhki karakter spoznaje i procesa razvoja čini autoričin pristup sjećanjima i rekonstrukciji prošlosti osobito pogodnim za istraživanje procesa transdiferencijacije.

Prva granica između razlika, koja se pojavljuje u memoarima Vilme Vukelić i koja se nalazi u stanju stipendije, je ona postavljena na religijskoj osnovi. Autorica napominje da njezin odgoj nije bio proveden u dominantnom znaku židovskih običaja, čak naprotiv, da je stvorena spona između posebnosti i pripadnosti, koja je prenesena s oca na kćer i koja je, sudeći po očevom društvenom usponu, bila prihvaćena i u širem građanskom krugu. Ipak ona kroz memoare na nekoliko mjesta preispituje ulogu židovstva u svojem identitetu:

Ni u kojoj prilici [otac] nije zatajio svoje židovstvo. Nije bio ulizica koji bi pod krivim pretpostavkama moljao za nečiju sklonost. Ali je bio uvjeren da je dužnost svakog svjesnog i poštenog Židova da služi zajednici maksimalno se zalažući. Svaka pogreška koju počini Židov ne šteti samo njegovoj vlastitoj osobi, nego židovstvu u cijelosti.³⁴

Otac, uvjereni pobornik tradicionalnih i dijelom religijskih principa, ne uvodi židovske običaje u obiteljsku svakodnevicu aktivno i teži izjednačavanju s okolinom,³⁵ zbog čega Vilma odrasta u prostoru prihvaćanja svih dostupnih religijskih načela kao elemenata svoje kulture, pri čemu njezino židovsko naslijeđe ipak igra definirajući element njezinog identiteta i s njim se sukobljava već u ranoj dobi. Varga u prouča-

²⁶ Isto, str. 146–147.

²⁷ Isto, str. 61.

²⁸ Vlado Obad: *Vilma Vukelić*, str. 148.

²⁹ Vilma Vukelić: *Tragovi prošlosti*, str. 11.

³⁰ Isto, str. 170.

³¹ Isto, str. 55. Sedmogradska je drugi naziv za Transilvaniju.

³² Usp. isto, str. 135.

³³ Isto, str. 235–236.

³⁴ Isto, str. 121.

³⁵ Isto, str. 105–106.

vanju Vilmina ophođenja s tom granicom, koja ju razlikuje od drugih, uočava da je njezino poimanje židovstva kao dijela vlastitoga identiteta u mnogome moguće poistovjetiti s dominantnim trendom izgradnje židovske svijesti o sebi na prijelazu stoljeća³⁶.

Kada ju u osnovnoj školi prijateljica Milanka Matić proziva kao krivovjernicu i simbolički isključuje iz društva, Vilma se osjeća preneraženo i poniženo, počinje primjećivati zastrašujuće poglede djece, te nakon što ostane lišena i zaštite učiteljice, jedine prisutne osobe od autoriteta, shrvano i rezignirano primjećuje: "Odjednom sam osjetila hladnoću atmosfere oko sebe i to me izbezumilo"³⁷. Osjećaji užasa upravo su trenuci proživljene suspenzije granice, u kojima Vilma osjeća nametnutu granicu i pokušava ju negirati, da bi kasnije ponovno pronašla način kako uskladiti svoju posebnost i pripadnost školskom kolektivu. Za Vilmu je njezino židovstvo do tada bilo "neznatna razlika u načinu, ne u vrednovanju"³⁸. Upravo njezina reakcija ukazuje na trenutak suspenzije granice, jer ta kruta granica činom zgražanja postaje neprihvatljiva, a ipak ostaje prisutna kao kategorija koja je zasnovana na obiteljskom naslijeđu.

U Beču, osupnuta činjenicom o ranije spomenutom progonu dr. Picka, Vilma konstatira: "Pojedine među nama rado bi bile zaboravile da su Židovke, među njima i ja, a to nam je do tada uglavnom i uspijevalo."³⁹ Ovu opasku ne treba nikako shvatiti kao odricanje od židovstva, jer se iz pouzdanih izvora može rekonstruirati neistinitost te pretpostavke,⁴⁰ već kao reakciju na trenutak suočavanja s nepoželjnim ograničenjem i bijeg od osjećaja nepripadanja društvu u čijem je duhu odgajana. Elementi židovske kulture za Vilmu ipak igraju važnu ulogu, koju prepoznaje tijekom redovitih obiteljskih druženja, tijekom kojih prevladava židovska rječitost i poseban smisao za humor. Vilma zaključuje da je židovski vic rezultat društvene situacije, to jest suptilni mehanizam otpora, što se podudara i s viđenjem povjesničara Williama M. Johnstona⁴¹. Općenito Vilma opaža kreativnost i ophođenje riječima kao proces oslobađanja od nametnutog sistema razmišljanja: "Riječi posjeduju svoju unutarnju snagu. One ne podliježu prostom diktatu logike, nego nameću i vlastitu logiku."⁴² Pisanje time postaje jedan od prostora slobode, prostor oslobađanja od nametnutih razlika.

³⁶ Usp. Péter Varga: "Der Großpapa spricht mit dem lieben Gott!", str. 100.

³⁷ Vilma Vukelić: *Tragovi prošlosti*, str. 64.

³⁸ Isto, str. 63.

³⁹ Isto, str. 146.

⁴⁰ Usp. Maroje Mihovilović: *Mi djeca Solferina*, str. 784.

⁴¹ Usp. William M. Johnston: *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte. Gesellschaft und Ideen im Donauraum 1848 bis 1938*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag 2006, str. 39–41.

⁴² Vilma Vukelić: *Tragovi prošlosti*, str. 168.

U drugom redu javljaju se razlike na temelju rodne pripadnosti. Kao žena, Vilma je suočena s nizom ograničavajućih faktora, poput manjka dostupnog školovanja, koje je bilo privilegij muškarca istog građanskog sloja. Osim toga, i sam odgoj djevojaka tekao je na za nju nezadovoljavajući način. Na prisilno bavljenju dosadnim ručnim radom poput heklanja reagirala je neposluhom, što je rezultiralo njezinim kažnjavanjem.⁴³ Nadalje navodi odijevanje neudobne i nepraktične odjeće, koja je služila samo kao statusni simbol tijekom redovne šetnje i kojom su se potvrdile razlike između građana i označio postepeni ulazak djevojke u društvo, to jest kojom se dokazala njezina vrijednost kao objekta transakcije pri budućoj udaji⁴⁴. Takve je i slične situacije Vilma smatrala mučnima i nepoželjnim. Zarobljen u takvim ograničenjima, njezin je identitet proživljavao pravu egzistencijalnu krizu. Ona postaje "nevidljiva" i želi "iskočiti iz vlastite kože"⁴⁵ ili čak tjelesno i psihički propada⁴⁶. Prvu mogućnost oslobođenja iz tih uskih okvira društvenih uloga nalazi u socijalističkim idejama, pri čemu u njima, osim mogućnosti za oslobođenje žena, prepoznaje i mogućnost ostvarenja slobodnijeg društvenog poretka⁴⁷.

Socioekonomske razlike treća su dominantna vrsta granice koja označava podjelu društva. Iako se takva ograničenja učestalo pojavljuju u memoarima, ovdje će se predočiti na reprezentativnom primjeru. U ranoj dobi, tijekom stanovanja u Franjinoj ulici, Vilma upoznaje djevojčicu Helenu Šufly koja, za razliku od Vilme, živi na rubu siromaštva. Osmeročlana obitelj Šufly živjela je od skromne zarade oca klobučara, što je bilo vidljivo ne samo u lošoj prehrani i siromašnjoj odjeći, već i na zdravstvenom stanju djece. U trenutku nesmotrenosti, Vilma se pred svojom prijateljicom počinje razmetati skupocjenom odjećom i nakitom. U istom trenutku postaje svjesna Helenine pripadnosti siromašnijem i nižem sloju društva: "Nisam rečenicu još izustila ni do kraja, a već sam osjetila koliko je odvratno bilo takvo razmetanje pred djetetom."⁴⁸ Pomna promatračica vlastitog i društvenog stanja potom ustanovljuje: "Bilo je to prvi puta da me zaboljelo to pitanje."⁴⁹ Uočavanje granice koja ju dijeli od njezine prijateljice u Vilmi budi osjećaj otpora i želju za ukidanjem iste. Dolazi do privremene suspenzije razlikovanja i komunikacije poprijeko kroz granicu polova razlika. Djevojčica Vilma i nakon tog trenutka zgražanja nad razlikovanjem između bogatih i siromašnih ostaje pripadnica imućnog građanstva, što znači da se granica između razlika

⁴³ Usp. isto, str. 48 i 57.

⁴⁴ Usp. isto, str. 57.

⁴⁵ Isto, str. 152.

⁴⁶ Isto, str. 238.

⁴⁷ Usp. isto, str. 237.

⁴⁸ Isto, str. 53.

⁴⁹ Isto, str. 54.

ne ukida, ali da se ona suspendira Vilminom reakcijom koja je popraćena željom da tog razlikovanja nema. Vilma stupa u međuprostor razlikovanja u potrazi za rješanjem problema. S obzirom da rješenje takvog problema nadilazi mogućnosti djevojčice Vilme, ona ga rješava na osobnoj razini, tako da razvija povećanu osjetljivost za socioekonomsku nepravdu i zaklinje se sama sebi da tu grešku neće ponoviti.

Nacionalne i etničke (osim teme židovstva koja je obrađena u području religije) razlike za mladu Vilmu ne predstavljaju veći problem. Nakon odlaska u bečki internat konstatira da osjeća "ljubav prema zavičajju, [ali] bez ikakva traga stvarnih nacionalnih osjećaja"⁵⁰. Na razini monarhije to je rezultat određene društvene otvorenosti ili barem tolerancije na pluralnost identiteta. Ako se uopće može govoriti o nacionalnoj ili političkoj identifikaciji, ona se u memoarima pojavljuje gotovo isključivo utkana u problem generacijskog jaza. Starije osječke građane opisuje kao deklarirane austrofile i mađarofile koji su u srži bili apolitični, tako da je njihovo deklariranje uglavnom bilo čin konformizma. Za razliku od toga, zagrebačka je "[m]ladež bila nosilac nacionalnih osjećaja"⁵¹, zbog čega Vilma uspostavlja aktivne kontakte u zagrebačkim političkim krugovima. Osim identificiranja s obilježjima nacionalno orijentirane hrvatske mladeži, Vilma proživljava i puno dublju krizu zbog očevog tradicionalnog shvaćanja njezine uloge u društvu. Vilma se naime zaljubljuje u mladog poručnika Milivoja Vukelića, no otac svim raspoloživim sredstvima pokušava spriječiti daljnji razvoj njihove veze, jer njezin odabranik ne pripada poželjnoj grupi ženika. Borba između oca i kćeri traje gotovo tri godine koje mladi par provodi razdvojen, a Vilma čak djelomično i u kućnom pritvoru. Iznenadena očevom zabranom, osobito jer je sa svojim ocem do tada imala prisan i tolerantan odnos, Vilma ostaje preneražena i slomljena. Niti obitelj niti društvo ne nude joj nikakvu mogućnost ispunjenja njezinih želja i potreba.⁵² U nemogućnosti prihvaćanja sudbine koju joj pripisuje otac, Vilma pruža žestok otpor koji na njoj ostavlja psihičke i fizičke tragove. Odbijanje identifikacije s nametnutim stanjem i odbijanje prihvaćanja granica, koje su joj nametnute kroz njezinu društvenu ulogu, dovodi do postupne destrukcije vlastitog identiteta.

Kombinacijom retrospekcije i introspekcije Vukelić proučava vlastita i društvena stanja identiteta, koji se u procesima prihvaćanja i odbacivanja, poistovjećivanja i ograničenja, mijenja i, u povoljnom slučaju, daje finese psihološkom profilu. Dujmović Detoni ukazuje na činjenicu da Vilmu Vukelić zanima "ponajviše način na koji se jedan autentičan život ugrađuje u kontekst autentičnoga grada"⁵³. Teme

granica i razlikovanja uspješno se mogu proučavati na temelju njezinih memoara, jer je i sama autorica svjesna svojeg fokusa na potragu za iznimnim fenomenima: "Najviše su me pak fascinirale one pojave koje su odstupale od uobičajenog i na bilo kojem području nagoviještale osobitu izvornost."⁵⁴ Takvo polazište rezultira u tekstu metaforama isključenosti ili drugosti poput crne ovce, *enfant terrible* ili bijele vrane. No važnija od toga su mjesta u kojima se ukazuje na isključivost i granice između kategorija razlikovanja, a koje se kreativno iskorištavaju. Do sada proučena negativna iskustva doživljava granica i ograničenja potrebno je dopuniti iskustvima koja simbolički označavaju suspenziju razlika i cjelovitost doživljava pripadanja. U prvom redu za dijete Vilmu tu cjelovitost predstavlja čin molitve i tolerantno poimanje boga: "Za mene je on bio univerzalni bog, bog koji nije pravio razlike između velikih i malih, Židova i kršćana, cigana i crnaca."⁵⁵ Taj ideal humanosti, kojeg se već ostarjela ateistica Vukelić pomalo čeznutljivo prisjeća kao doba nevinosti i dječje naivnosti, otvara joj mogućnost proživljavanja transdiferencijacije ili trenutaka suspenzije razlika i kretanje u smjeru postizanja potpune pripadnosti. Tijekom stanovanja u Franjinoj ulici, Vilma se prisjeća: "U našem dvorištu bilo je igara do mile volje, kojima sam se predavala dušom i tijelom i one su me u hipu odvrćale od svake stvarnosti."⁵⁶ Potpunim uživanjem u igru suspendiraju se granice, kao ranije opisana socioekonomska razlika između Vilme i njezine susjede Helene Šufly. Osim igre, gotovo katarzične trenutke Vilma doživljava kroz ples: "odjednom se svaka konvencija rasplinula i nije bilo ničega drugoga osim plesa, [...] čovjek se osjeća lišen svakodnevnih dužnosti i prenesen u neki važniji oblik življenja."⁵⁷ Isti joj osjećaj pružaju doživljaj bečkog kazališta,⁵⁸ ljubav prema Milku Vukeliću⁵⁹ te već ranije spomenuti čin pisanja. Trenuci suspenzije granica između kategorija razlikovanja usporedivi su s doživljajem otvaranja perspektiva i ranije spomenutim osvještavanjem višedimenzionalnosti vlastitog horizonta prema Breinigu i Löschu. U *Tragovima prošlosti* ta spoznaja kulminira nakon što Vilma upoznaje socijalističko-feminističke ideje Augusta Bebel:

Već samo otvaranje takvih perspektiva prevladalo je sva psihološka kolebanja. Ovdje je objedinjeno ono što sam zapažala osjećajima s onime što sam spoznala misaonim naporom. Nije više bilo povratka na napuštene pozicije, već samo koraćanje prema naprijed,

⁵⁴ Vilma Vukelić: *Tragovi prošlosti*, str. 168.

⁵⁵ Isto, str. 26.

⁵⁶ Isto, str. 54.

⁵⁷ Isto, str. 175.

⁵⁸ Usp. isto, str. 174.

⁵⁹ Usp. isto, str. 229–230.

⁵⁰ Isto, str. 143.

⁵¹ Isto, str. 219.

⁵² Isto, str. 198.

⁵³ Dunja Dujmović Detoni: "Osječki *plein air* Vilme Vukelić", str. 406.

premda polagano, korak po korak, ali po putu koji sam sama odabrala.⁶⁰

ZAKLJUČAK

U radu je na multikulturalnu društvenu situaciju, prikazanu kroz memoare austrijsko-hrvatske autorice Vilme Vukelić, primijenjen koncept transdiferencijacije kako su ga postavili Breinig i Lösch. Pokazalo se da koncept koji fokus promatranja usmjerava na suspenziju granica između kategorija razlikovanja pridonosi proučavanju multipolarnog identiteta te da *Tragovi prošlosti* obiluju trenucima u kojima se razlike dovode u pitanje, to jest na trenutak suspendiraju, ali u konačnici ne ukidaju. Zapisi osobnog i kulturnog identiteta u obliku memoara pogodna su podloga za proučavanje trenutaka neizvjesnosti, neodlučnosti i nelogičnosti, koji nastaju uslijed nametanja krutih granica tj. kategorija razlikovanja, a koje označavaju (ne)pripadanje. Kulturna klima grada Osijeka, a zatim i cijele Monarhije, nudila je podlogu za izgradnju multipolarnog identiteta, ali su tom raznolikom društvu inherentni dinamični procesi doveli do trenutaka u kojima se iskustvo granica činilo gotovo svakodnevnim pojavom. U memoarima je to osobito vidljivo, što se može objasniti činjenicom da je memoare napisala žena židovskog porijekla, tj. osoba izložena ograničavajućoj društvenoj ulozi i traumatičnim povijesnim previranjima. U radu su iskustva odbacivanja i razlikovanja, kao prijelomni trenuci svijesti o sebi, promatrana u nekoliko područja: prema religijskoj osnovi, rodu, socioekonomskom faktoru te generacijskoj pripadnosti uz koju je vezano i pitanje nacionalnosti. Ti začudni trenuci i iskustvo otuđenja od same sebe za Vukelić su ujedno bolna mjesta kao i mjesta kreativnosti: otvaranja horizonata, igre, umjetnosti. Opetovana suspenzija razlika upućuje na ideal humanizma i tolerancije koji Vilmu Vukelić vodi kroz njezino odrastanje i kasniji život.

POPIS LITERATURE

- Mirta Bijuković Maršić 2012. "Gradopisi slavonske ravni". U: Anita Dremel (ur.): *Širom svijeta – O Zagorki, rodu i prostoru*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 41–50
biografija, Biografische Datenbank und Lexikon österreichischer Frauen, www.biografia.at.
- Dunja Dujmović Detoni 2003. "Osječki plein air Vilme Vukelić". U: Vilma Vukelić: *Tragovi prošlosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 403–414.
- William M. Johnston 2006. *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte. Gesellschaft und Ideen im Donauraum 1848 bis 1938*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag.

⁶⁰ Usp. isto, str. 237.

Klaus Lösch 2005. "Begriff und Phänomen der Transdifferenz: Zur Infragestellung binärer Differenzkonstrukte". U: Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer i Arne Manzeschke (ur.): *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*. Frankfurt – New York: Campus Verlag, str. 26–49.

Maroje Mihovilović 2017. *Mi djeca Solferina*. Zagreb: Profil.

Solveig Mill 2005. "Transdifferenz und Hybridität – Überlegungen zur Abgrenzung zweier Konzepte". U: Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer i Arne Manzeschke (ur.): *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*. Frankfurt – New York: Campus Verlag, str. 431–442, ovdje str. 431.

Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer i Arne Manzeschke 2005. "Einleitung". U: Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer i Arne Manzeschke (ur.): *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*. Frankfurt – New York: Campus Verlag, str. 9–13.

Vlado Obad 1989. "Vilma Vukelić: Književni kroničar starog Osijeka". U: Vlado Obad: *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*. Čakovec: RO "Zrinski" TIZ, str. 141–164. Prema tiposkriptu redigirao, s njemačkoga preveo i komentarima popratio Vlado Obad.

Vlado Obad 2001. "Die deutschsprachige Literatur aus Slavonien zeugt vom Judentum". U: *Stimulus 2*. Wien: Edition Praesens, str. 67–72.

Helena Sablić Tomić 2004. "Ja sam prostor u kojem jesam – (Vilma Vukelić, Tragovi prošlosti)". U: Helena Sablić Tomić: *Gola u snu. O ženskom književnom identitetu*. Zagreb: Znanje, str. 78–88.

Gabriella Schubert 2004. "Erinnerungen an eine multikulturelle Lebenswelt zwischen Donau, Drau und Save. Roda Roda und Wilma von Vukelich". U: Miloš Okuka i Ulrich Schweier (ur.): *Germano-slavisches Beiträge. Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag*. München: Verlag Otto Sagner, str. 509–519.

Péter Varga 2002. "'Der Großpapa spricht mit dem lieben Gott!' Grenzerfahrungen der Esseker Jüdin Wilma von Vukelich". U: Tanja Lange, Jörg Schöner i Péter Varga (ur.): *Literatur und Kultur in Grenzräumen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, str. 99–109.

Vilma Vukelić 1994. *Tragovi prošlosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

SUMMARY

SUSPENSION OF BOUNDARIES: TRANSDIFFERENTIATION IN VILMA VUKELIĆ'S MEMOIRS. A CONTRIBUTION TO THE RETENTION OF AUSTRIAN LITERATURE AND CULTURE IN POST-1918 CROATIA

The memoirs of the Croatian-Austrian author Vilma Vukelić capture the identity of the city of Osijek at the turn of the 19th and the 20th centuries, as well as the personal identity of the author, who is first portrayed as a child and then as a young girl, Vilma. Earlier analyses of the text were based on multicultural perspectives which provide only a superficial insight

into the complex processes of identity formation as it is described in *Tragovi prošlosti* (the original title: *Spuren der Vergangenheit*). The article thus presents the culturalist concept of transdifference developed by Breinig and Lösch. The core of the concept is a process of identity formation which flows through differences while suspending the imposed binary struc-

ture, without revoking them. The method has proved to be effective and brought a new perspective on belonging and alterity in the multicultural imperial setting.

Key words: transdifference; cultural identity; suspension; memoirs; Vilma Vukelić